

KS. ZBIGNIEW GŁOWACKI

SAKRAMENTALNOŚĆ LITURGII SŁOWA BOŻEGO WE MSZY ŚWIĘTEJ

SACRAMENTALITY OF THE LITURGY OF THE DIVINE WORD IN HOLY MASS

Abstract. The Church's interest in the subject of sacramentality is due to the affirmation of the Divine Word in liturgy. In his exhortation *Verbum Domini*, Pope Benedict XVI presents the sacramentality as analogous to sacramental action. The article demonstrates a relationship between the sacramentality of the Word and the contemporary, mystery-centred vision of liturgy. The treatment of liturgy as a celebration of the mystery of Christ has consequences for the perception of the Sacraments and, on a broader plane, for the perception of the Divine Word in liturgy. The Word and Sacrament are then those elements of liturgy in which individual dimensions of its mystery character can be seen. Such an approach to the Word of God has an impact on celebration, in which specific rules of conducting liturgy manifest the sacramental power of the Divine Word.

Translated by Tomasz Pałkowski

Key words: Word of God; Divine Word; mystery; sacramentality; liturgy of the word; lectionary.

Jednym z celów reformy liturgicznej Drugiego Soboru Watykańskiego było mocniejsze związanie liturgii z przepowiadaniem w niej słowem Bożym. Najczytelniejszym wyrazem ubliżnienia liturgii stała się w odnowionej liturgii celebrowanie Eucharystii, postrzeganej na zasadzie dwóch ściśle ze sobą powiązanych stołów: stołu słowa Bożego i stołu ofiary Chrystusa. Dowartościowanie słowa Bożego jest także znakiem szczególnym wszystkich celebrowań liturgicznych. Liturgia słowa stała się w nich częścią niezbędną, wiążącą ją zarówno z osobą Chrystusa, obecnego i działającego w liturgii, jak i z histo-

Ks. dr ZBIGNIEW GŁOWACKI – adiunkt Katedry Duchowości Liturgicznej w Instytucie Liturgiki i Homiletyki na Wydziale Teologii KUL; adres do korespondencji: Aleje Raławickie 14, 20-950 Lublin; e-mail: zbigniew.glowacki@kul.pl

rią zbawienia, uobecnioną w celebrowanym misterium. W związku z powrotem do traktowania słowa Bożego jako integralnego elementu liturgii w dokumentach Kościoła poruszono problem jego działania i skutków dla życia człowieka. Problem ten określony został terminem „sakramentalność słowa”. W tym teologicznym określeniu dostrzec należy relacje istniejące między słowem a samym rozumieniem liturgii jako miejsca jego głoszenia, do działania sakramentalnego jako analogicznego wobec słowa Bożego i wreszcie do celebracji, w której w konkretnych znakach sakramentalność zostaje objawiona. W niniejszym artykule problem sakramentalności słowa Bożego zostanie zatem przedstawiony w takim kluczu wynikającym z powyższych relacji, w którym za przykład celebracji wzięto celebrację Eucharystii.

1. MISTERIUM CHRYSYTA JAKO ISTOTA LITURGII

Spojrzenie na słowo Boże głoszone w liturgii jako na rzeczywistość jakby sakramentalną także w obecnym czasie napotyka w świadomości wiernych na podstawowy problem: traktowanie słowa Bożego w oderwaniu od całości celebracji sakramentalnej. Można w tym miejscu wskazać na dwie tendencje obecne w mentalności uczestników liturgii. W pierwszej liturgia słowa stanowi jedynie część celebracji liturgicznej, oderwaną w mniejszym lub większym stopniu od działania sakramentalnego. Dotyczy to szczególnie sakramentów sprawowanych poza Eucharystią, w których w praktyce często pomija się głoszenie słowa. Prowadzi to do reistycznego, a nieraz nawet magicznego patrzenia na sakrament, będący w tym przypadku dla przyjmującego wyłącznie znakiem i narzędziem łaski, bez większego odniesienia do obecnego w nim Chrystusa i Jego działania. W drugiej tendencji liturgię słowa utożsamia się z samą istotą celebracji, której celem jest przyjęcie słowa Bożego, postrzeganego najczęściej jako wspomnienie wydarzeń z życia Chrystusa i pouczenie o charakterze katechetycznym czy moralnym. W takiej sytuacji w życiu wierzącego pomijana jest moc sakramentu, a podejście do liturgii zbliżone jest do protestanckiego traktowania wiary według zasady *sola Scriptura*¹.

¹ Na takie ograniczone podejście do głoszenia słowa Bożego w przypadku homilii zwrócono uwagę w *Dyrektorium Homiletycznym*: „W praktyce homilista często [...] sięga po komentarze biblijne, aby nadać czytaniom pewne tło, a następnie przedstawia jakieś ogólne odniesienia moralne. Czasami brakuje wrażliwości na wyjątkową naturę homilii jako integralnej części celebracji eucharystycznej”. KONGREGACJA DO SPRAW KULTU BOŻEGO I DYSCYPLINY SAKRAMENTÓW, *Dyrektorium Homiletyczne*, Watykan: Libreria Editrice Vaticana 2015, nr 16.

Bogusław Migut, analizując relację między słowem Bożym i sakramentem w teologii, dochodzi do wniosku, że mimo iż wartość słowa Bożego w Kościele katolickim nigdy nie została zakwestionowana, straciło ono jednak w nim swoje pierwotne znaczenie, stając się w stosunku do sakramentów drugorzędnym elementem liturgii. Konsekwencją takiego podejścia było przeświadczenie, istniejące do dzisiaj, że tą rzeczywistością, która faktycznie udziela człowiekowi łaski w liturgii są tylko sakramenty, nie zaś głoszone w niej słowo. Świadectwem powyższego podejścia do roli i znaczenia słowa w liturgii może być chociażby przedsoborowe miejsce kazania, które w praktyce umiejscowiono poza celebracją².

Do przewyciężenia tego liturgicznego dualizmu, istniejącego między słowem a sakramentem, niewątpliwie przyczynił się w teologii powrót do misteryjnego pojmowania liturgii. Biblijną podstawą dla zdefiniowania pojęcia misterium jest nauka św. Pawła wyrażona w Liście do Efezjan (por. Ef 3, 5-9). W określeniu misterium przedstawionym przez Apostoła można wyróżnić kilka elementów. Misterium jest w nim przede wszystkim tajemniczym planem Boga odnoszącym się do świata i człowieka, a więc zamysłem Bożym niedostępnym dla człowieka. Ponadto Apostoł pisze o ukryciu tegoż planu w „Bogu, Stwórcy wszechrzeczy” (por. Ef 3, 9), można więc w tym kontekście mówić o misterium jako życiu samego Boga. Owa tajemnica Boga, jak i Jego planu została objawiona ludziom w Chrystusie i jest nadal objawiana w Kościele, czego znakiem jest posługa głoszenia Ewangelii przez św. Pawła. Misterium w takim ujęciu można zatem odnieść do misterium Boga i Jego życia, ekonomii zbawczej jako planu Boga, Chrystusa objawiającego Boga i wreszcie Kościoła stanowiącego miejsce kontynuacji misji Chrystusa.

Powrót do misteryjnego postrzegania liturgii związany jest przede wszystkim z teologią Odon Casela i wypracowanym przez niego pojęciem misterium kultycznego. Dla Casela liturgia jest celebracją szczególną, której przedmiotem jest misterium Chrystusa, czyli faktycznie stanowi celebrację składających się na nie wydarzeń zbawczych. Misterium kultyczne ma, według niego, charakter uobecniający: „fakt zbawczy staje się obecnością w rycie”, co skutkuje możliwością uczestnictwa w nim człowieka, a czego egzystencjalnym skutkiem jest ostatecznie przyjęcie przez niego zbawienia:

² Por. B. MIGUT, *Relacja słowo-sakrament i jej konsekwencje dla celebracji liturgicznej*, w: *Omnia transeunt – Caritas manet. Księga jubileuszowa dedykowana Księdzu Profesorowi Władysławowi Głowie w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. H. Słotwińska, L. Pintal, M. Wyrostkiewicz, Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu 2012, s. 242-243.

„Gdy społeczność kultyczna spełnia ten ryt, bierze udział w tym czynie zbawczym i zdobywa sobie przez to zbawienie”³.

Misteryjne ujęcie liturgii zmienia podejście do niej i pojmowanie jej jedynie na sposób obrzędowy, co stanowi powrót do pierwotnego traktowania liturgii w początkach Kościoła. Dotyczy to głównie samej jej istoty, która w tym „nowym” podejściu jest widziana bardzo szeroko jako złączenie celebracji, misterium Chrystusa i życia chrześcijańskiego. Misteryjna teoria liturgii w większym stopniu uwzględnia podmiotowość Chrystusa w celebracji, która faktycznie jest w pierwszym rzędzie Jego działaniem, uprzedzającym działanie ludzkie. Z chrystologicznym wymiarem liturgii trzeba tu powiązać jej charakter eklezjalny, na który wskazuje Casel, pisząc o wspólnocie kultycznej sprawującej misterium.

Misteryjna koncepcja liturgii opracowana przez teologa z Maria Laach stała się podstawą aktualnego rozumienia liturgii. Jej potwierdzeniem i rozwinięciem jest przede wszystkim oficjalna nauka Kościoła, a także badania teologiczne, dla których czołowymi reprezentantami stali się w liturgice C. Vagaggini, S. Marsili i A. Triacca⁴. Zarówno w encyklice *Mediator Dei* Piusa XII, jak i w konstytucji *Sacrosanctum Concilium* Drugiego Soboru Watykańskiego i *Katechizmie Kościoła katolickiego* (KKK) liturgia jest przedstawiana na sposób misteryjny jako czynność Chrystusa i Kościoła, dla której fundamentem jest misterium Chrystusa urzeczywistniane w Kościele w formie liturgii, a jej celem jest udział uczestników w zbawieniu. Warto w tym kontekście zwrócić uwagę także na umiejscowienie liturgii w historii zbawienia, co wskazuje na jej rolę w realizacji misterium jako planu Bożego.

2. SAKRAMENTALNOŚĆ SŁOWA BOŻEGO WEJŚCIEM W MISTERIUM

Powrót do traktowania liturgii jako celebracji misterium Chrystusa łączącej go z życiem chrześcijańskim zmienia także podejście do sakramentów, a w nich także podejście do słowa Bożego. Trzeba zauważyć, że w opisanej powyżej koncepcji sakrament nie może być już postrzegany jedynie jako znak i narzędzie łaski. Wypracowana w średniowieczu rzeczowa definicja sakramentu, mimo że nie traci swojego znaczenia, okazuje się niewystar-

³ Por. O. CASEL, *Chrześcijańskie misterium kultu*, przeł. M. Wolicki, Kraków: Unum 2000, s. 149.

⁴ Szerzej na temat misteryjnej natury liturgii zob. B. MIGUT, *Misteryjna natura liturgii*, „Roczniki Liturgiczno-Homiletyczne” 1 (57) (2010), s. 159-183.

czająca wobec liturgii będącej misterium kultu. Obiektywne udzielenie łaski nadal pozostaje w sakramencie celem i skutkiem przyjęcia go przez wierzących, jest ono jednak także ściśle związane z wejściem przyjmującego sakrament w *Mysterium Christi*. Przede wszystkim dla dzisiejszego pojmowania sakramentu najistotniejsze jest jego powiązanie z tajemnicą wcielenia. Przyjęcie przez Chrystusa ludzkiej natury zapoczątkowało w historii zbawienia nową formę objawienia Boga i zarazem udzielenia zbawienia. W ziemskim życiu Chrystusa formą tą stała się Jego cielesność. Bóg objawia się i zbawia człowieka w ciele Syna, stąd wszystkie wydarzenia z życia Zbawiciela, wśród których najważniejszą rolę odgrywają wydarzenia paschalne, uwiadcniają Chrystusa jako prasakrament oraz źródło i wzór sakramentalności. Z faktu tego płynie wniosek, że sakramenty w liturgii są przede wszystkim „sakramentami Chrystusa”, a „Misteria życia Chrystusa są podstawą tego, czego Chrystus udziela teraz przez szafarzy swojego Kościoła w sakramentach, ponieważ «to, co było widzialne w naszym Zbawicielu, przeszło do Jego misteriów» (KKK 1115). Chrystologiczna geneza sakramentów odsłania zatem w pierwszym rzędzie znaczenie osoby Chrystusa i Jego misterium dla dzisiejszego ich rozumienia. W odniesieniu zaś do misterium paschalnego, będącego celem życia Chrystusa i punktem finalnym Jego misji, wskazuje ona jednocześnie na centralną rolę i miejsce Eucharystii wśród wszystkich sakramentów. Kolejne cechy sakramentów, rozpatrywanych w perspektywie misteryjności liturgii, łączą się z ich wymiarem eklezjalnym i historiozbawczym. Ujęcie liturgii przez *Katechizm Kościoła katolickiego* jako „ekonomii sakramentalnej” (por. KKK 1076) podkreśla bowiem, że to sakramenty są sposobem uobecnienia zbawczego misterium Chrystusa i ich łączności z życiem wierzących w obecnym czasie, a miejscem tego uobecnienia jest Kościół.

Takie pojmowanie sakramentów jest w sakramentologii przewyżczeniem ich ahistoryczności i apersonalności. Sakrament jest w tym kontekście nie tylko „kanałem łaski”, ale jednocześnie sposobem wejścia człowieka w misterium Chrystusa, opartym na konkretnych wydarzeniach zbawczych i realizowanym w osobowym spotkaniu z Chrystusem poprzez znaki. Ma to swoje konsekwencje w podejściu do celów sakramentów i ich skuteczności dla życia ludzkiego. Pierwszorzędny cel sakramentu, czyli przyjęcie łaski, jest bowiem ściśle związany z równoczesnym udziałem człowieka w *Mysterium Christi*, a przez to z realizacją planu Bożego w jego życiu. Co więcej, należy stwierdzić, że o ile sam skutek sakramentu pozostaje w nim niezależny od predyspozycji przyjmującego, o tyle owocność sakramentów w życiu

chrześcijańskim jest uwarunkowana nie tylko ich formalnym przyjęciem, ale także głębią udziału przyjmujących je w celebrowanym misterium.

Przedstawiona powyżej misteryjność sakramentów pozwala także na szersze spojrzenie na rzeczywistość sakramentalną w liturgii. Problem ten zawiera się w pytaniu, czy nie ma w liturgii elementu, który nie będąc ściśle sakramentem w analogiczny do niego sposób objawia człowiekowi Misterium Chrystusa i wprowadza go weń, udzielając mu jednocześnie zbawienia. Odpowiedzią na tak postawione pytanie jest zwrócenie uwagi przez papieża Benedykta XVI w adhortacji *Verbum Domini* (VD) na sakramentalny wymiar słowa Bożego. Określenie sakramentalności głoszonego w ramach liturgii słowa w praktyce oznacza zatem odnalezienie analogii między nim a sakramentem. W procesie tym, biorąc pod uwagę misteryjny charakter samej liturgii, a w niej w szczególności misteryjnego ujęcia sakramentów, trzeba uwzględnić także rolę słowa wobec celebrowanego w liturgii sakramentów misterium.

Pierwszorzędną sprawą dotyczącą sakramentalności słowa Bożego w liturgii jest jego wyprowadzenie z tajemnicy wcielenia. Wspomniane już przyjęcie przez Syna Bożego ciała ludzkiego stanowi podstawę do traktowania Chrystusa jako pierwotnego sakramentu. Papież Benedykt XVI zwraca w tym miejscu uwagę na cel wcielenia, którym jest objawienie człowiekowi tajemnicy Boga, a co za tym idzie – jej dostępność dla człowieka (por. VD 56). Objawienie to, związane ściśle z udzielaniem zbawienia, dokonuje się w ziemskim życiu Chrystusa za pomocą Jego czynów, ale także powiązanych z nimi słów. Taka struktura Objawienia jest z kolei podstawą do sakramentalnego postrzegania natury Kościoła. W nim również obecność Chrystusa jest związana z Jego działaniem i słowem. Obie te rzeczywistości są nie tyle powiązane ze sobą, lecz jedna nie może istnieć bez drugiej, stąd w tym przypadku można mówić o relacji współzależności⁵. W liturgii jest ona znakiem znaczenia i wagi słowa Bożego, którego rola nie ogranicza się jedynie do przygotowania działania sakramentalnego i jego wyjaśnienia. Proklamowane słowo jest tutaj realnym słowem Boga głoszonym przez Chrystusa i prowadzącym do uobecnienia Jego misterium w celebracji. Ta podmiotowość Chrystusa wobec słowa w liturgii odróżnia jego proklamację liturgiczną od indywidualnej lektury Pisma Świętego i sprawia, że to właśnie liturgia jest uprzywilejowanym miejscem głoszenia słowa. Uwidoczniony zostaje w ten sposób związek sakramentalności słowa z Misterium Chrystusa. Sakramentalność, oparta na wcieleniu Chrystusa, nie odnosi swego

⁵ M. RUSECKI, *Traktat o Objawieniu*, Kraków: Wydawnictwo Księży Sercanów 2007, s. 516.

znaczenia jedynie do samego faktu przyjęcia ciała przez Syna Bożego, wcielenie bowiem rozpatrywać trzeba w kontekście całości życia Zbawiciela, dla którego stanowi ono klucz interpretacyjny. Jego zasadą jest odkrycie boskiej natury Chrystusa i boskiego działania ukrytych pod postacią Jego człowieczeństwa. Wyznacznikiem podejścia do słowa Bożego w liturgii jest zatem nie tylko sam fakt wcielenia, ale także całość *Mysterium Christi*.

Najważniejszą konsekwencją tego elementu sakramentalności słowa jest jego zbawcza skuteczność, nazwana w adhortacji *Verbum Domini* „sprawczym charakterem słowa” (por. VD 53). Jest ono nie tyle zwykłą informacją, mającą za treść życie Chrystusa i odczytaną we wspomnianiu przeszłych wydarzeń, ale będąc słowem samego Boga, niesie z sobą zbawczą skuteczność, co odróżnia słowo głoszone w liturgii od zwykłego czytania Pisma Świętego. W powiązaniu z sakramentem zostaje ono urzeczywistnione w konkretnym uobecnionym w liturgii wydarzeniu (por. VD 53). Sakramentalność słowa opiera się więc na wewnętrznej jedności słowa i sakramentu, czego podstawę widzieć trzeba w jedności słów i dzieł Boga w całej historii zbawienia. Analogicznie do sakramentu, choć w innym stopniu i w inny sposób, słowo jest powiązane z udzielaniem przez nie zbawienia. Relacja słowa Bożego do sakramentów najpełniej uwidacznia się w jego relacji do Eucharystii. Wśród wszystkich sakramentów pozostaje ona zawsze najpełniejszą obecnością i działaniem Chrystusa, stąd słowo Boże nie może równać się co do niej ani pod względem skuteczności, ani intensywności obecnego w niej Zbawiciela. Analogicznie jednak do Eucharystii słowo w liturgii jest słowem obecnego w niej Chrystusa, a działanie jest związane z Jego mocą zbawczą: „Chrystus rzeczywiście obecny pod postaciami chleba i wina, w analogiczny sposób jest obecny w Słowie głoszonym w liturgii” (VD 56).

Papież Benedykt XVI w *Verbum Domini* wiąże także opisywaną cechę słowa Bożego z jego eklezjalnością. Moc słowa w liturgii jest doświadczana przez człowieka w przestrzeni Kościoła. Eklezjalność jest dla sakramentalności słowa przede wszystkim gwarancją działania w nim Ducha Świętego. Obietnica Ducha, dana przez Chrystusa Kościołowi, spełnia się w tym przypadku w odbiorze i interpretacji słowa. Duch Święty, który uczestniczył poprzez natchnienie w procesie powstawania Pisma Świętego, teraz jest obecny w jego prawidłowym odczytaniu i w procesie jego aktualizacji. Ponadto Kościół jest także adresatem słowa, które jest skierowane nie tylko do pojedynczego wiernego, ale w głównej mierze do całej wspólnoty eklezjalnej. Kościół zatem nie tylko głosi Ewangelię, ale także buduje się przez przyjmowanie słowa, dlatego też można powiedzieć, że to on jest jej pierwszym

adresatem i słuchaczem. Z powyższych przyczyn w rozpatrywaniu sakramentalnego działania słowa nie można pominąć jego związku z Kościołem. W odkrywaniu duchowego sensu Pisma Świętego, który ma się stać podstawą do przemiany życia człowieka, eklezjalność stanowi warunek konieczny. Jak pisał L. Bouyer: „dobrze rozumiana duchowa interpretacja Pisma Świętego to taka, którą przeżywa Kościół, Lud Boży, szczególnie w liturgii”⁶.

Ostatnią cechą sakramentalności słowa jest jego związek z całą historią zbawienia. Słowo, będąc środkiem wejścia człowieka w misterium Chrystusa, ukazuje Boga działającego w Jego życiu, ale także w całej historii Bożych interwencji w dzieje świata. Takie znaczenie słowa pozwala uczestnikowi liturgii zrozumieć logikę Bożą, co jest równoznaczne z odkryciem zbawczego planu Boga zarówno w całej historii, jak i w indywidualnym życiu każdego z wierzących. Sakramentalność słowa łączy się zatem ściśle z misteryjnością liturgii. Związek ten wyraża się w jedności planu Bożego i jego ukierunkowaniu na Chrystusa, co jest także zasadą jedności Pisma Świętego. W kontekście opisanych powyżej cech sakramentalności słowa Bożego warto postawić pytanie o ich uzewnętrznienie w celebracji liturgicznej, o to, w jakich znakach uczestnik liturgii może odkryć sakramentalny wymiar słowa.

3. LEKCJONARZ MSZALNY ZNAKIEM SAKRAMENTALNOŚCI SŁOWA

Niewątpliwie jednym z najważniejszych znaków sakramentalności słowa Bożego jest sam lekcjonarz mszalny. Należy zwrócić uwagę na fakt, że nie można dosłownie kojarzyć go z księgą Pisma Świętego. O ile bowiem Biblia przedstawia dzieje zbawienia w sposób historyczny i ciągły, o tyle układ lekcjonarza opiera się na zupełnie innej zasadzie. Dobór poszczególnych czytań ma tutaj kontekst treściowy i tematyczny, co ma za zadanie przede wszystkim oddać w odczytywanym słowie jedność misterium⁷. To ono jest w liturgii słowa kryterium, według którego przyjęto takie, a nie inne fragmenty Pisma Świętego w danym obchodzie liturgicznym. Podmiotem głoszonego słowa jest zatem Chrystus w swoim Kościele, który przedstawia je wiernym w określony sposób. W ten sposób już sam układ lekcjonarza wska-

⁶ L. BOUYER, *Wprowadzenie do życia duchowego*, Warszawa: PAX 2014, s. 50.

⁷ Por. S. DYK, *Homilia. Droga do żywego poznania misterium Chrystusa*, Kielce: Wydawnictwo „Jedność” 2016, s. 34-49

zuje jasno na sakramentalność słowa w jego wymiarze eklezjalnym. Samo dokonanie wyboru tekstów i ułożenie ich w sposób tematyczny jest bowiem konkretną interpretacją Pisma Świętego odczytanego przez Kościół w kluczu misterium⁸.

Klucz ten daje się zauważyć w konkretnych zasadach rządzących układem czytań. Wśród nich na pierwszym miejscu postawić trzeba umiejscowienie w liturgii Ewangelii, która jest szczytem i celem głoszonego słowa. Poprzedzające ją czytania stanowią przygotowanie do przyjęcia orędzia o Chrystusie, co wyraźnie wskazuje na chrystocentryczny wymiar całej liturgii słowa. Taki układ czytań jest też znakiem jedności zarówno Pisma Świętego, jak i misterium Boga objawianego w liturgii i rozumianego jako Jego zbawczy plan, dla którego Chrystus jest celem i wypełnieniem. Jedność, będąca cechą misterium Chrystusa, jest także przedstawiona w drugiej zasadzie, czyli w harmonizacji czytań. Przykładem może być tutaj związek zachodzący między pierwszym czytaniem a Ewangelią w niedziele zwykłe w ciągu roku. Chodzi tu o łączność czytań Starego Testamentu i Ewangelii – w łączności tej zawiera się układ zapowiedź-wypełnienie. W ten sposób daje się łatwo zauważyć zamysł Boży, w którym wszystkie wydarzenia są powiązane z Chrystusem i w Nim znajdują swój ostateczny sens. Szczególnym przykładem harmonizacji jest temat łączący wszystkie trzy czytania, z czym mamy do czynienia na przykład w przypadku Adwentu, Wielkiego Postu i Okresu Wielkanocnego. Łączność tematyczna wszystkich czytań prowadzi w tym przypadku do skupienia uwagi słuchającego słowa Bożego na celebrowanym w liturgii aspekcie misterium Chrystusa. Harmonizacja trzech czytań dotyczy wyjątkowych okresów roku liturgicznego i wskazuje na konieczność odczytania słowa Bożego w kontekście misterium, które jest aktualnie treścią danego okresu liturgicznego.

Ostatnią zasadą dotyczącą czytań zawartych w lekcjonarzu jest zasada *lectio continua*. Jej celem jest przedstawienie wiernym całej księgi, a więc konkretnego etapu dziejów zbawienia. Należy zwrócić uwagę, że dopuszczalne jest w tym miejscu pewne dostosowanie czytań, szczególnie w przypadku konieczności opuszczenia lekcji na przykład ze względu na uroczystość czy święto. W takiej sytuacji celebrans, zapewniając słuchaczom ciągłość odczytanego słowa, ma możliwość wyboru lub połączenia czytań z poszczególnych dni. Kryterium wyboru jest jednak znaczenie tekstu w kontekście całej księgi,

⁸ Por. D. OSTROWSKI, *Lekcjonarz eklezjalną interpretacją słowa Bożego*, w: *Moc Słowa Pańskiego. Adhortacja apostołska „Verbum Domini” w refleksji biblijno-teologicznej*, red. B. Migut, A. Piwowar, Lublin: Wydawnictwo KUL 2012, s. 178.

co można skojarzyć z ukazaniem misterium traktowanego jako plan Boga. Takie podejście do zasady *lectio continua* wymaga zatem szerszego, misteryjnego spojrzenia na słowo Boże z danej lekcji i poznanie jego znaczenia dla całej księgi Pisma Świętego.

Opisane powyżej zasady, rządzące układem czytań w mszalnej liturgii słowa, jasno uwidaczniają sakramentalny charakter słowa Bożego, wskazując także na związek sakramentalności z misteryjnością liturgii. Liturgia słowa, poprzez określony wybór czytań, ma na celu pokazanie słowa, które objawia zbawczy plan Boga w historii. W planie tym centrum stanowi wydarzenie Chrystusa, ku któremu przepowiadanie jest skierowane. Ponadto już sam lekcjonarz, będący swoistą interpretacją Pisma Świętego przez Kościół, jest znakiem eklezjalności słowa w liturgii. Odwołując się do L. Bouyera, trzeba stwierdzić, że głoszenie słowa Bożego we Mszy św., tak jak w całej liturgii, jest oparte na podjęciu w Kościele tej pedagogii, która jest przypisywana samemu Bogu. Jego zamiarem nie jest bowiem jedynie objawienie poszczególnych prawd o Nim, ale przedstawienie w całej historii zbawienia tajemnicy życia Bożego odkrytej w objawionym człowiekowi planie zbawczym, którego centrum jest Jezus Chrystus⁹.

4. GŁOSZENIE SŁOWA W LITURGII ZNAKIEM JEGO SAKRAMENTALNOŚCI

Sakramentalny charakter słowa Bożego w liturgii jest ukazany nie tylko w samym układzie lekcjonarza, ale także w obrzędach, które są związane z głoszeniem słowa. Mocno akcentowane istnienie w Eucharystii dwóch stołów – słowa i ofiary – jest przede wszystkim związane z amboną, będącą miejscem odczytywania słowa Bożego. Dla wyrażenia sakramentalności słowa istotne jest jej umiejscowienie w budynku kościoła oraz jej związek z ołtarzem. Ambona jest dzisiaj usytuowana w przestrzeni prezbiterium w bezpośrednim sąsiedztwie ołtarza, który jest, zarówno podczas celebracji Eucharystii jak i poza nią, znakiem Chrystusa i Jego ofiary oraz centrum całej przestrzeni liturgicznej. Takie miejsce ambony jest z jednej strony dowartościowaniem roli słowa Bożego, z drugiej zaś wskazuje na jego relację do sprawowanej na ołtarzu ofiary. W ten sposób ukazane zostaje, że słowo Boże wskazuje na ofiarę Chrystusa i prowadzi do uczestnictwa w jej uobecnieniu na ołtarzu. Związek ten jest jeszcze bardziej podkreślony, jeśli ołtarz

⁹ L. BOUYER, *Wprowadzenie do życia duchowego*, s. 48.

i ambona wykonane są z tego samego materiału i mają podobną ornamentykę. Inną cechą sakramentalności słowa w liturgii jest zastrzeżenie, że ambona służy jedynie do głoszenia słowa, czego konsekwencją jest zakaz odczytywania z niej komentarzy czy wygłaszania innych treści poza słowem Bożym¹⁰.

Mimo że ambona jest w kościele miejscem wyjątkowym, jej znaczenie nie wynika z samego umiejscowienia, ale z jej związku z głoszonym słowem. Na uświęcającą rolę słowa w liturgii wskazuje obrzęd błogosławieństwa ambony sprawowany podczas Mszy św. W obrzędach tych znakiem przypisanym do błogosławieństwa nie jest ani znak krzyża, ani pokropienie wodą, lecz ukazanie lekcjonarza i wezwanie celebransa do tego, by w tym miejscu rozbrzmiewało słowo Boże, i samo sprawowanie liturgii słowa. Obrzędy wskazują zatem nie tyle na samą ambonę, co na głoszone z niej słowo i jego uświęcającą rolę. Ma to swoje odzwierciedlenie w zachowaniu czytającego lekcję, który idąc do ambony, kłania się nie do niej, lecz w kierunku ołtarza jako znaku Chrystusa i Jego ofiary.

Drugim elementem liturgii słowa, wskazującym na sakramentalność słowa Bożego, jest księga ewangeliarza. Jej stosowanie w liturgii ma uwidocznić centralne miejsce Ewangelii w całej liturgii słowa. Cześć, jaką otacza się księgę Ewangelii, nie odnosi się jednak jedynie do samej księgi liturgicznej, ale przede wszystkim do Chrystusa głoszącego w liturgii Dobrą Nowinę. Wyróżnienie tej księgi spośród wszystkich ksiąg stosowanych w liturgii ma także ukazać wypełnienie ekonomii Bożej w Chrystusie. Mimo że chrześcijaństwo nie jest „religią księgi”, ewangeliarz jest w kulcie otaczany szczególną czcią. Do widzialnych elementów wskazujących na tę wyjątkową rolę ewangeliarza zaliczyć należy używanie światła przy proklamacji Ewangelii, ucałowanie, czynienie znaku krzyża na tekście Ewangelii i błogosławieństwo ewangeliarzem. Szczególną rolę przypisać trzeba jednak miejscu złożenia tej księgi podczas celebracji. Podczas obrzędów wstępnych jest nim ołtarz, gdyż księgę Ewangelii składa się właśnie na nim. Znaczenie tego gestu wraz z procesją od ołtarza do ambony widzieć trzeba w opisanej powyżej łączności słowa i ofiary Chrystusa. Na wyjątkowość ewangeliarza wskazuje także jego umiejscowienie w godnym i w miarę możliwości widocznym dla wiernych miejscu po liturgii słowa, co można łączyć ze stałą obecnością słowa w zgromadzeniu. W tym kontekście pojawia się pytanie, czy ewangeliarz ma zostać złożony w tym miejscu jako otwarty czy zamknięty. Przepisy liturgiczne nie precyzują tego momentu liturgii, wydaje się jednak, że księga powinna

¹⁰ Por. OWMR 309.

pozostawać zamknięta. Nie chodzi jedynie o zakończenie liturgii słowa, ale o to, że wygłoszone i przyjęte przez wierzących słowo jest teraz obecne w ich sercach jako słowo przemieniające ich życie. Ponadto skupienie uwagi na dalszej części Eucharystii każe widzieć słowo jako uobecnione w ofierze, nie zaś zawarte w samej księdze. Co więcej, ewangeliarz jest znakiem słowa, które jest żywe i nie może być rozumiane skryptyrystycznie z tekstem danej perykopy. W tym miejscu warto wspomnieć o zaleceniu Konferencji Episkopatu Polski, w którym przypomina się, że w liturgii słowa celebrans nie ukazuje księgi, wypowiadając słowa „Oto słowo Pańskie”, gdyż w liturgii słowem Boga jest to, które jest proklamowane i słuchane, nie zaś jedynie spisane na kartach Ewangelii.

Sakramentalność słowa uwidacznia się także w modlitwach odczytującego Ewangelię. Już samo zakończenie czytań i Ewangelii: „Oto słowo Boże (Pańskie)” jasno odnosi usłyszane słowo do Boga będącego jego autorem. Wyjątkowy związek z sakramentalną mocą słowa ma jednak modlitwa celebransa przed odczytaniem Ewangelii, w której prośba o obecność Boga w proklamującym słowo jest połączona z wyrażeniem niegodności człowieka do bycia Jego „ustami”. Jeszcze mocniej sakramentalność jest widoczna w modlitwie końcowej, w której słowo Ewangelii jest traktowane jako środek gładzący grzechy, w czym wyrażona zostaje wiara w zbawczą skuteczność słowa¹¹. Wskazanie w ten sposób na Chrystusa rzeczywiście mówiącego do człowieka w liturgii słowa łączy się z osobą, która odczytuje daną lekcję. W odniesieniu do czytań może nią być lektor, ministrant spełniający funkcję czytającego słowo Boże oraz osoba świecka. W każdym z wymienionych przypadków proklamacja słowa jest wykonywaniem w liturgii kapłaństwa wiernych. Pierwszeństwo trzeba jednak przyznać tutaj lektorowi jako temu, który jest ustanowiony przez Kościół do spełniania tego zadania. Różnica co do pozostałych osób zawiera się w fakcie, że dla lektora proklamacja słowa jest nie tylko związana z kapłaństwem chrzcielnym, ale z obowiązkiem wynikającym z otrzymanej posługi. Z tej racji jego związek ze słowem powinien być o wiele większy niż innych osób i winien wyrażać się w zgłębianiu słowa, życiu nim i szczególnej odpowiedzialności za nie¹².

W przypadku głoszenia Ewangelii osobą uprawnioną do tego jest diakon, a w Mszach bez jego udziału – prezbiter. Ewangelia, będąc szczytem i celem

¹¹ Por. B. NADOLSKI, *Ewangeliarz symbolem ordo episcopalis*, w: *Praedicamus Christum crucifixum. Słowo Boże w liturgii Kościoła*, Katowice: Księgarnia św. Jacka 2010, s. 342-343.

¹² Por. Cz. KRAKOWIAK, *Wykonawcy czytań biblijnych: lektor, diakon, prezbiter*, w: *Liturgia słowa Bożego we Mszy świętej*, Lublin: Gaudium 2011, s. 72-78.

całej liturgii słowa, ma bowiem ukazać Chrystusa głoszącego Dobrą Nowinę Kościołowi, stąd funkcja proklamującego ją jest ściśle związana z osobą złączoną z Chrystusem przez sakrament święceń. Jest to jasne wskazanie na chrystologiczny aspekt sakramentalności słowa. W tym miejscu warto zwrócić uwagę na zasadę, która ukazuje eklezjalność głoszenia Ewangelii. Dotyczy ona Mszy koncelebrowanych bez udziału diakona. W takiej sytuacji Ewangelię powinien proklamować nie przewodniczący Eucharystii, lecz jeden z koncelebransów. Przewodniczący liturgii występuje *in persona Christi*, ale także *in persona Ecclesiae*, stąd podczas proklamacji Ewangelii jest on szczególnym znakiem Kościoła słuchającego Chrystusa, a następnie interpretującego Jego słowo i aktualizującego je w wygłoszonej homilii. Tutaj także należy upatrywać teologicznego znaczenia prawa pozwalającego na wygłoszenie homilii jedynie osobie, która uczestniczy w kapłaństwie Chrystusa poprzez sakrament święceń, nie zaś osobie świeckiej. Homilia bowiem, będąc integralną częścią liturgii, ma znaczenie sakramentalne, stąd osoba homilisty powinna uwidaczniać podmiotowość Chrystusa i Kościoła w głoszeniu słowa¹³.

ZAKOŃCZENIE

Sakramentalność słowa w liturgii opiera się na analogiach do sakramentu. Są one widoczne w odniesieniu słowa do Chrystusa i Kościoła, w jego związku z sakramentami, a wśród nich szczególnie z Eucharystią oraz w aspekcie historiozbawczym słowa. Sakramentalność jest ściśle związana z misteryjnym traktowaniem liturgii, gdzie misterium jest pojęciem szerszym i związanym z treścią Bożego planu zbawienia. Sakramentalność trzeba zaś traktować jako sposób udziału w nim i zyskania łaski. Dzisiaj bowiem liturgia jest traktowana jako celebrowanie misterium Chrystusa, w którym realnie uczestniczą wierzący, doświadczając w niej zbawienia.

Sakramentalności słowa nie wolno więc kojarzyć wyłącznie ze zbawczą mocą słowa w liturgii, gdyż zawiera ona konieczne odniesienie do celebrowanego misterium. Powiązanie to prowadzi do odkrycia sakramentalności, która, pozostając sposobem udzielania człowiekowi zbawienia, jest także jego wejściem w misterium. W analogii do sakramentów włącza ona uczestników celebrowania w zbawczy plan Boga zrealizowany w Chrystusie i uobecniony w Kościele w formie liturgii. Ponadto słowo Boże widziane w relacji

¹³ Por. *Dyrektorium Homiletyczne*, nr 4.

do sakramentów dopiero wraz z nimi stanowi pełne działanie Boga, czego najpełniejszym przykładem jest Eucharystia. W ten sposób sakramentalność słowa jest nie tylko sposobem udzielenia łaski, ale włączeniem człowieka w życie Boga. Jej teologiczna interpretacja przekłada się na konkretne obrzędy, w których sakramentalność usłyszanego słowa jest ukazywana wiernym. Przedstawione zasady, dotyczące liturgii słowa we Mszy św., nie mają więc na celu jedynie uporządkowania tej części celebracji, lecz wskazują na poszczególne wymiary sakramentalności. Dzięki temu liturgia słowa przestaje być jedynie jego słuchaniem, a staje się rzeczywistym przyjęciem słowa Boga i odpowiedzią na nie.

BIBLIOGRAFIA

- BENEDYKT XVI: Adhortacja apostolska *Verbum Domini*, Watykan: Libreria Editrice Vaticana 2010.
- BOUYER L.: Wprowadzenie do życia duchowego, Warszawa: PAX 2014.
- CASEL O.: Chrześcijańskie misterium kultu, przeł. M. Wolicki, Kraków: Unum 2000.
- DYK S.: Homilia. Droga do żywego poznania misterium Chrystusa, Kielce: Wydawnictwo „Jedność” 2016.
- KONGREGACJA DO SPRAW KULTU BOŻEGO I DYSCYPLINY SAKRAMENTÓW: Dyrektorium Homiletyczne, Watykan: Libreria Editrice Vaticana 2015.
- KRAKOWIAK Cz.: Wykonawcy czytań biblijnych: lektor, diakon, prezbiter, w: Liturgia słowa Bożego we Mszy świętej, Lublin: Gaudium 2011, s. 67-88.
- MIGUT B.: Misteryjna natura liturgii, „Roczniki Liturgiczno-Homiletyczne” 1 (57) (2010), s. 159-183.
- MIGUT B.: Relacja słowo-sakrament i jej konsekwencje dla celebracji liturgicznej, w: *Omnia transeunt – Caritas manet*. Księga jubileuszowa dedykowana Księdzu Profesorowi Władysławowi Głowie w siedemdziesiątą rocznicę urodzin, red. H. Słotwińska, L. Pintał, M. Wyrostkiewicz, Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu 2012, s. 241-256.
- NADOLSKI B.: Ewangeliarz symbolem *ordo episcopalis*, w: *Praedicamus Christum crucifixum*. Słowo Boże w liturgii Kościoła, Katowice: Księgarnia św. Jacka 2010, s. 340-348.
- OSTROWSKI D.: Lekcjonarz eklezyjalną interpretacją słowa Bożego, w: *Moc Słowa Pańskiego*. Adhortacja apostolska *Verbum Domini* w refleksji biblijno-teologicznej, red. B. Migut, A. Piwoń, Lublin: Wydawnictwo KUL 2012, s. 175-192.
- RUSECKI M.: Traktat o Objawieniu, Kraków: Wydawnictwo Księży Sercanów 2007.

SAKRAMENTALNOŚĆ LITURGII SŁOWA BOŻEGO WE MSZY ŚWIĘTEJ

Streszczenie

Źródłem zainteresowania w Kościele tematyką sakramentalności słowa Bożego jest ponowne jego dowartościowanie w liturgii. Papież Benedykt XVI w adhortacji *Verbum Domini* przedstawia ją w analogii do działania sakramentalnego. Artykuł ukazuje związek sakramentalności słowa z dzi-

siejszym, misteryjnym widzeniem liturgii. Traktowanie jej jako celebracji misterium Chrystusa ma bowiem swoje konsekwencje w postrzeganiu sakramentów, a w dalszej perspektywie – analogicznie – słowa Bożego w liturgii. Słowo i sakrament są więc tymi elementami liturgii, w których można dostrzec poszczególne wymiary jej misteryjności. Takie podejście do słowa Bożego przekłada się także na celebrację, w której konkretne zasady sprawowania liturgii słowa uwidoczniają sakramentalną moc słowa Bożego.

Słowa kluczowe: słowo Boże; misterium, sakramentalność; liturgia słowa; lekcjonarz.